

فرهنگ شاعران

برگزیده

از آغاز تا پایان قرن سیزدهم

میرزا با

شش هزار و ششصد سال شعر ایران قبل از اسلام

سخن نخست: دکتر میر جلال الدین افشار

تالیف:

فرهنگ رزاقی (تویسرکانی)

انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان با همکاری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تویسرکان

سال ۱۳۹۵

سرشناسه

رزاقی فرهنگ ، ۱۳۲۲

عنوان و نام پدیدآور

فرهنگ شاعران برگزیده : از آغاز تا پایان قرن

سیزدهم ، همراه با شش هزار و ششصد سال شعر

ایران قبل از اسلام . / تألیف : فرهنگ رزاقی

(تویسرکانی) / سخن نخست : دکتر میرجلال الدین

کزازی

مشخصات نشر

انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

با همکاری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تویسرکان

مشخصات نشری : ۴۷۱ ص

شابک : ۱-۰۸-۱۰۳۶-۹۶۴-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی : فیا

یادداشت : ک. بنامه : ص ۴۲۵

موضوع : شاعران ایرانی - آبخور شناسی -

شناسه افزوده : کزازی - دکتر میرجلال الدین، ۱۳۲۷

شناسه افزوده : دانشگاه آزاد اسلامی واحد تویسرکان

رده بندی کنگره : ۱۳۹۴ ۴ ف ۴ ر ۵۴۳ / PIR

رده بندی دیویی : ۸ ۱ / ۰۰۹ فا

شماره کتاب شناسی ملی : ۴۰۳۲۱۷۳

فرهنگ شاعران برگزیده

تحقیق و تألیف : فرهنگ رزاقی (تویسرکانی)

ناشر : انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان با همکاری انتشارات آزاد اسلامی

واحد تویسرکان

چاپ اول : ۱۳۹۵

حروف چینی و کادر بندی : زهره عبدالهی

مشاوران ارشد : پریرا عبدالحسینی و سعید علیزاده

ناظر فنی و صفحه آرایی : مصطفی فتحی

آماده سازی و اجرا : منوچهر رزاقی

طراح جلد : مهندس فرزاد فتحی - هنرکده همراه -

تعداد : ۱۰۰ نسخه

قیمت : ۳۰۰۰۰ تومان

فهرست مطالب:

- ۵..... *آبشخور آبشخورها : دکتر میر جلال الدین کزازی ..
- ۷..... *پیشگفتار مولف :
- ۱۹..... * شش هزار و ششصد سال شعر ایران قبل از اسلام ..
- «از گاتاهای زرتشت تا آغاز پیدایش اعراب»
- ۲۳..... *برخی شعرهای باز مانده از ایران پیش از اسلام ..
- «توضیح مختصری پیرامون چند شعر»
- ۲۷..... * منابع تحقیق: در شناخت شعر ایران پیش از اسلام ..
- «پیرامون شش هزار و ششصد سال شعر ایران»
- ۳۱..... * قرن اول و دوم هجری قمری (دو قرن حیرت و گمنامی) ..
- ۳۵..... * منابع (دو قرن حیرت و گمنامی) ..
- « توضیح و معرفی برخی منابع معتبر »

- * شاعران برگزیده قرن سوم هجری قمری (تطبیق با هجری شمسی) ۳۹
- * شاعران برگزیده قرن چهارم هجری قمری (تطبیق با هجری شمسی) ۴۷
- * شاعران برگزیده قرن پنجم هجری قمری (تطبیق با هجری شمسی) ۷۷
- * شاعران برگزیده قرن ششم هجری قمری (تطبیق با هجری شمسی) ۱۰۵
- * شاعران برگزیده قرن هفتم هجری قمری (تطبیق با هجری شمسی) ۱۵۱
- * شاعران برگزیده قرن هشتم هجری قمری (تطبیق با هجری شمسی) ۱۷۹
- * شاعران برگزیده قرن نهم هجری قمری (تطبیق با هجری شمسی) ۲۰۳
- * شاعران برگزیده قرن دهم هجری قمری (تطبیق با هجری شمسی) ۲۳۱
- * شاعران برگزیده قرن دهم هجری قمری (تطبیق با هجری شمسی) ۲۸۷
- * شاعران برگزیده قرن دوازدهم هجری قمری (تطبیق با هجری شمسی) ۳۲۷
- * شاعران برگزیده قرن سیزدهم هجری قمری (تطبیق با هجری شمسی) ۳۴۹

- * فهرست نام شاعران ۳۹۱
- * فهرست منابع ۴۲۵

پیشگفتار

پژوهش پیرامون پیشینه ادبیات و فرهنگ پر بار زبان فارسی به ویژه شناخت شعر و شاعران فریخته‌ی این سرزمین، در شرایط ویژه و غیر طبیعی و نامتعادل موجود (استثنایی) یعنی خلاء زبانی ایجاد شده بین اندیشمندان فرهنگ مدار پیش و پس از انقلاب پنجاه و هفت، وابستگی‌ی بیمار گونه یا مشتاقانه به کامپیوتر و اینترنت، جاذبه‌ی لجبازی گسسته و یک سویه و اغلب نامعقول به ادبیات مدرن، و پست مدرن، بدون پیش زمینه‌ی تاریخی و ادبی‌ی کافی به ویژه در بخش «پست مدرن»، عدم تمایل و غفلت از واژه‌ها و نسبت به شعر و شاعران دیرین و کلاسیک ایران، برای جوانان، دانش‌آموزان، دانش‌جویان، دانش پژوهان و دست‌اندرکاران شیفته‌ی شعر، ضرورتی است انکارناپذیر.

بی تردید کوشش در راستای ارزیابی فرهنگ مرجع شناسی‌ی شاعران، نشان دادن لزوم مطالعه و آشنایی‌ی عمیق جوانان و شاعران، به شناخت شعر و شاعران برجسته و توانمند زبان فارسی است، تا پشتوانه‌ای باشد برای نوآوری در سبک تحقیق، رشد و تکامل ذهن و زبان آنان. از سویی بدون شک

باید تایید و تاکید نمود که در این شرایط دستیابی سریع به انبوه اطلاعات مؤثر، مفید و با ارزش، دقیق و آگاهانه در میان بی‌شمار کتب مرجع و تحقیقات و پژوهش‌هایی معتبر درباره‌ی شاعران، کاری است وقت‌گیر و بسیار دشوار، که توان و حوصله‌ی بی‌نهایت بالایی را طلب می‌کند. در جهت سهولت هر چه بیشتر دستیابی به این اطلاعات، فرهنگ حاضر، حاصل تلاش مجموعه‌ی چندین و چند ساله‌ی مؤلف است، (بیش از ده سال)، جهت گردآوری و مطالعه بسیار دقیق کتب مأخذ و دریافت و ثبت ویژگی‌هایی نوین در پژوهش‌های سالم قابل اعتنای گذشتگان و بررسی‌های دانشمندان و محققین معاصر، ایران و جهان در تأمل و شناخت نقادانه‌ی آثار شاعران برجسته‌ی زبان فارسی و رمانسای بخشیدن به نکات تاریک و ناگفته‌ی زندگی و زیست آنان.

لازم به یادآوری است که عدم آشنایی گذشتگان به نقد و بررسی‌ی علمی، سیستماتیک و آکادمیک و سوء تفاهات تنگ نظرانه و اغلب عجیب شده با اغراض صاحبان تراجم در تذکره‌های جدید، و البته از نظر حجم در کمیتی بسیار قابل توجه که در طول تاریخ و به ویژه از اواخر قرن ششم با «لباب الالباب» محمد عوفی (که به ظاهر قدیمی‌ترین تذکره‌ی به جای مانده است) به طور عمده آغاز و تا زمان حاضر همچنان با همان سبک و سیاق نادرست و غیر علمی ادامه داشته، و این باعث آمده است تا دوستداران شعر و ادب سرزمین ما را از شناخت واقعی و کامل و درست حتی برجسته‌ترین چهره‌های شاخص شعر و ادب، و نقد شناختمندان‌ی آثار آنان محروم نماید. لذا برای در دسترس نهادن اطلاعات همه‌جانبه و قیاس هر چه بهتر نقد و نظرهای محققین با الگو قرار دادن پژوهش‌های دقیق و علمی اندیشمندان

آگاهی چون میخیل. ای. زند صاحب نظر برجسته‌ی ادبیات زبان فارسی در کتاب «نور و ظلمت در ادبیات ایران» و استاد اداره چی گیلانی با کتاب «شاعران همعصر رودکی»، «تاریخ ادبیات ایران» دکتر ذبیح اله صفا و «تاریخ ادبی ایران» ادوارد براون، و یا کتاب بسیار بسیار ارجمند پرفسور رکن الدین همایونفرخ «هشت هزار سال شعر ایرانی» همچنین پژوهش‌های ارزشمند، دقیق و بسیار کمتر میرجلال الدین کزازی با آثاری چون «نامه باستان» در نه جلد، «برایش و گزارش شاهنامه فردوسی از دیدگاه واژه شناسی، زیبا شناسی، باور شناسی، مادشناسی اسطوره ای... و دیگر منابع معتبر معرفی شده توسط مؤلف (اشب. برای نخستین بار در یک فرهنگ نامه ی شعری) سعی جدی من بر آن بود است که در صورت توفیق، علاوه بر ترغیب سایر عزیزان، خود نیز بتوانم پژوهش‌های چندین ساله‌ام را در معرفی و بازشناخت زندگی، اندیشه و شعرشاعران برگزیده به تدریج منتشر نمایم. (از آن جمله شناخت نامه جامی که در مراحل آغازین چاپ است).

«فرهنگ شاعران برگزیده» در حقیقت فصلی از کتاب شناسی این پژوهش‌هاست که در آن جهت استفاده و بهره‌مندی سایر محققین، به صورت مستقل چاپ می شود. با رجوع به این فرهنگ، پژوهش‌گران برای آگاهی و تحقیق در مورد هر شاعر و اندیشمند صاحب سخن به سهولت می‌توانند حداقل به ده تا بیش از چهل منبع و در مواردی افزون برهشتاد مأخذ کم و بیش معتبر دسترسی یابند، بی‌آنکه وقت گرانبهای خود را در جهت مأخذیابی مصروف و معطل گردانند. لازم به ذکر است در حیطه‌ی فرهنگ و کتاب شناسی شعری مفید و ارزشمند همچون بسیاری زمینه‌های دیگر، متأسفانه با تهیدستی اندوه باری روبرو هستیم. و در این رابطه از پیشکسوت

گرائقدر استاد عبدالرسول خیامپور و زحمات ارزشمند ایشان، در تدوین «فرهنگ سخنوران» به ویژه باید قدردانی و سپاسگزاری نمود. این فرهنگ تنها نمونه‌ای قابل توجه و مفیدی است که تا به امروز به چاپ رسیده است و من از آن اطلاع دارم. کوشش و سعیم بر این بوده (در حد توان) که چنین فرهنگی را مفیدتر و در واقع روز آمد نمایم.

ویژگی‌های فرهنگ شاعران برگزیده» به اختصار:

۱- این فرهنگ شاعران چاپ شده و موجود، یا بسیار مختصر هستند با توضیحات اندک و خود به خود غیرقابل استفاده و یا بسیار مفصل با حجم به نسبت زیاد اما نه چندان مفید، مانند «فرهنگ سخنوران» (یعنی بهترین آنها) که در برگزیده‌ی شاعران پرشماری است. (نام آور و گمنام) که به یقین هیچ‌گاه همه‌ی آنان مورد استفاده و تحقیق دانش‌آموزان، دانشجویان، محققین و اساتید واقع نخواهد شد و بخش بسیاری از آن بیشتر جنبه و سودی ثبت تاریخی دارند. که اغلب در جهتی غیر از منظور این تحقیق می‌تواند قابل استفاده بوده باشد. اما «فرهنگ شاعران برگزیده» شاعران مهم و مشخصات ویژه‌ی شاعران مشهور و برگزیده‌ی ادوار مختلف است.

۲- این فرهنگ دربرگیرنده‌ی تازه‌ترین کتب مرجع و تحقیقات مفید و باارزش موجود در بازار کتاب است. مانند کتاب پر ارج «هشت هزار سال شعر ایرانی» نوشته‌ی دکتر همایونفرخ، «مدح داغ ننگ» دکتر نادر وزین پور، «شاعران بی دیوان» (شرح احوال و

اشعار شاعران آغازین) از محمود مدبری و بسیاری منابع دیگر که شرح دقیق آنها در متن و لیست کتب مآخذ آمده است.

۳- از تذکرها و تحقیقات گذشتگان دور و نزدیک نیز استفاده شده و ملاک، علاوه بر اعتبار نسبی، در دسترس بودن آن نیز بوده است.

۴- از منابع کمیاب (چاپی و خطی) به دو دلیل استفاده نگردیده. الف: عدم امکان دسترسی عموم دانش‌پژوهان به این منابع. ب: اغلب منابع حرفی شده در این فرهنگ به مشخصات اینگونه مآخذها و اسناد کمیاب، اشاره شده و مشخصات آن خود به خود قابل دسترسی است.

۵- پیرامون قرون اول و دوم و به ظاهر «دو قرن سکوت»، و یا به روایت من «دو قرن حذت» (علت آن در صفحات پیش رو توضیح داده شده)، همچنین شعر نبل آنان، قبل از ورود اعراب، متأسفانه منابع چندان قابل توجه و پرستار موجود نیست. با این حال سعی گردیده، مآخذهای بدست آمده و بجا آمده در این زمینه، حتی-الامکان معرفی و علاقه‌مندان و محققین را به پژوهش، به این آثار ارجاع داده شود. و این در کتابشناسی‌های موجود، فهرست مغتنمی است.

۶- در منابع مورد اشاره، غیر از صفحاتی که به طور مفصل درباره‌ی شاعری خاص بحث شده، اگر سطر یا سطوری نیز (در این مطالعه‌ی دقیق صفحه به صفحه) در جایی آمده باشد که به نحوی مطالب آن برای تحقیق مفید بوده است، آن صفحه و سطر مربوطه نیز منظور گردیده.

۷- شاعران مشهور قرون اولیه، اگر چه آثار اندکی از آنان باقی مانده و یا اطلاعات کمتری از ایشان به ما رسیده است، به دلیل اهمیت این شاعران؛ در فهرست منظور گردیده‌اند.

۸- برخی از شخصیت‌های برجسته، که شعر می‌سروده‌اند اما به دلیل شهرت ایشان در مقولاتی دیگر، نظیر تاریخ، عرفان و یا شاخه‌ای از علوم، بیشتر مورد توجه بوده‌اند، به دلیل اهمیت آنان و دسترسی محققان به لیست مآخذهایی که اطلاعات لازم را در اختیار قرار می‌دهد؛ در این فرهنگ گنجانیده شده‌اند.

۹- از اشاره به منابع خارجی به زبان اصلی، به دلیل مشکلات چند جانبه این راه تحقیق و عدم دسترسی آسان به این منابع خودداری شده است.

۱۰- تعیین زمان زیستن شاعر و تعلق آن به قرن منسوب به او، ناکید به بیشترین سالهای مفید زندگی شاعر در قرن مربوطه بوده است. به عنوان مثال از شخصیت سال ۱۰۰۰ عمر یک شاعر، اگر سی سال در قرن چهارم و سی سال در قرن پنجم زیسته باشد؛ وی را شاعر قرن پنجم شناخته‌ام. زیرا منهای دوران کودکی و نوجوانی، بیشترین زمان عمر مفید شاعری خود را در قرن پنجم گذرانیده است. اما در آغاز معرفی وی، زیر عنوان زمان: قرن چهارم و پنجم قید گردیده.

۱۱- در مورد تولد و وفات شاعران، در صورت عدم وجود شواهد و نقل قولهای معتبر، به نقل قول پژوهشگران قابل اعتمادی نظیر دکتر ذبیح اله صفا، گلچین گیلانی و معدودی دیگر استناد شده است.

۱۲- در مورد شاعرانی که تاریخ تولد و وفات آنان از هیچ راه، قابل استخراج نبوده است، برای تعیین محدوده‌ی زمان زیستن ایشان به سالشمار شاعر یا شخصیت برجسته‌ی هم عصر آنان اشاره شده است.

۱۳- سالشمار تولد و مرگ شاعران به تقریب در تمامی منابع به هجری قمری است (غیر از منابع خارجی) در این فرهنگ سعی شده، به طور دقیق سالشمار شاعران، علاوه بر هجری قمری، با سالهای هجری شمسی نیز انطباق داده شود.

۱۴- در متن زیر نام شاعران، اگر مأخذ، عنوانی طولانی داشته است، تنها به بخش شاخص آن عنوان اشاره شده است. مثال: «مونس الاحرار فی دقایق الاشعار» به «مونس الاحرار» و کتاب «مدح داغ ننگ پر سیمای دب نرسی»، «مدح داغ ننگ» قید گردیده و امثال آن. البته اگر این اختصار به رستی و وضوح، معرف مأخذ نبوده است، عنوان کامل آن کتاب نوشته شده.

۱۵- در مورد منابعی که چندین بار آمده است، اما شماره‌ی صفحات آن پیوسته بوده، در متن به چندین بار آوردن آن اشاره نشده و فقط شماره صفحه قید گردیده و مشخصات کاملتر آن در کتابنامه آمده است.

۱۶- منابع در معرفی و ویژگی‌های شناختنامه‌ها، شعر، برای هر فرد به ترتیب مطالعه و بررسی، نوشته شده است. ترتیب حروف الفبا. اما در فهرست کتب مأخذ، الفبا رعایت گردیده.

۱۷- مطلب قابل ذکر دیگر این که در خلال تحقیق و استخراج ریز به ریز منابع، اگر به برخی اشتباهات برخورد کرده ام با علامت * در ذیل معرفی شاعر، در حد توان و آگاهی خویش به تصحیح آن کوشیده‌ام. مواردی نیز بوده است که موضوع نیاز به توضیح داشته و با همان علامت * از توضیح لازم دریغ نشده است. به چند نمونه از این دست اشاره میشود: ۱- طیان بومی قرن ششم ص ۱۲۹: طیان

بمی یا کرمانی را برخی طیان ژاژخای دانسته اند. در حالی که طیان ژاژخای همان طیان مرغزی است و در قرن چهارم میزیسته. ۲- جهان ملک خاتون قرن هشتم ص ۱۸۲ : این معدود خاتون شاعر، همعصر و گویا از نزدیکان حافظ بوده است. اما استاد خیامپور وی را شاعر قرن ششم دانسته (فرهنگ سخنوران ص ۲۳۷). ۳- ذبیحی یزدی : قرن یازدهم ص ۲۹۱ * استاد خیامپور و مدرس وفات این شاعر را ۱۱۶۹ هـ ق (۱۷۵۶) نوشته اند اما دکتر ذبیح اله صفا وی را شاعر قرن یازدهم دانسته و این صحیح است، زیرا آخرین شعر ثبت شده ی او برای ترحم ائمه اربعین سلطان حسین صفوی ۱۱۱۵ هـ ق سروده شده و نصرآبادی تذکره نویس قرن ۱۱ وی را دیده و از او بنام شاعری پخته یاد میکند. بعید است که در قرن اثر شعری تا سال ۱۱۶۹ زنده بوده باشد. موارد قابل توجه دیگر در این تحقیق قابل دسترس است .

در پایان ضمن قدردانی از تمامی عزیزان و اندیشمندان فرهیخته‌ای که در طول این سالها، مرا یاری نموده‌اند. و با در اختیار قرار دادن کتب و منابع یا حمایت‌های صادقانه‌ی مادی (از آن جمله خرید کتاب) و معنوی، این حقیر را مورد لطف قرار داده اند، یا در مواقعی که به دلایل گوناگون و قابل پیشبینی، دچار خستگی و ناامیدی بوده‌ام ، با توجه و مهربانی های خویش باعث آرامش و ادامه کارم بوده اند ، در حقیقت نمیدانم ، انسان که شایسته است ، چگونه و با چه زبانی میشود، از این همه محبت و بزرگواری سپاسگذاری کرد. بی شک نام بردن از جمع این مهربان پشتیبانان دلسوز و کم توقع شاید در نیمی از یک صفحه نگنجد ، خود و دست همتشان بوسیدنی است. اما نمی توانم سپاس گذاریم را از راهنمایی بسیار سودمند و راهگشای

استاد گرانمایه آقای دکتر میرجلال الدین کزازی ابراز ننمایم ، وجود گرامی و بی نظیرش پایا و پرتوان باد.

هم چنین تلاش صمیمانه و پی گیر آقای دکتر محمد موسوی ، نازنین دوست دیر بدست آمده ام را ارج می نهم . مراحل چاپ این کتاب در همدان و تویسرکان بی محبت و زحمت ایشان میسر نبود.

و اما می توان گفت به راستی، کاری چنین گسترده و وقت گیر و حوصله طلب، که نه گروهی، بلکه توسط مؤلف یک تنه انجام پذیرفته، بدون شک با کاستری های قابل توجهی همراه بوده ، که امید است در آینده ی نزدیک با کار گروهی محترم توان، فرهنگنامه هایی این چنین به دانشنامه هایی گسترده و پر بار تبدیل شود همچنین آرزومند آنم که در چاپ بعدی بتوانم هر چه بیشتر و دقیقتر تعداد کتب منبع معتبر و منابع جدیدتری بر آن بیفزایم. در این راه بزرگواران ادیب و اندیشمند محقق میتوانند با ارسال پژوهش یا نقدهای خویش (به دفتر ناشر) در جهت ارتقاء سطح علمی و ادبی این تحقیق مرا و جوانان محقق را یاری نمایند

با آرزوی موفقیت های هر چه بیشتر

پژوهندگان ارجمند

فرهنگ رزاقی